

Правове регулювання обігу віртуальних активів та їх використання в кримінальному праві і процесі

Худик Андрій Мирославович¹

Опубліковано	Секція	УДК
28.04.2025	Право	343.1, 343.5
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15343342		

Анотація. У статті розкрито проблему визначення поняття та правової природи віртуальних активів. Акцентовано увагу на відсутності уніфікованого підходу до визначення поняття та правової природи віртуальних активів та наявності різновекторних підходів до вирішення цього питання.

У статті проведено дослідження правових проблем обігу віртуальних активів з позиції кримінального права та процесу. Обґрунтовано, що за умов не сформованості системи належного правового регулювання та наявності суперечностей у підходах до визначення функцій віртуальних активів, така практика може призвести до порушення фундаментальних засад правової держави та принципів її побудови.

Автор приходить висновку, що існуюча законодавча база України передбачає підстави, порядок та правила накладення арешту на віртуальні активи та застосування до них конфіскації (спеціальної конфіскації та конфіскації, як виду покарання). Автор вважає, що враховуючи транснаціональний характер кримінальних правопорушень за допомогою віртуальних активів, особливого значення набуває міжнародна співпраця у сфері протидії злочинної діяльності.

Ключові слова: віртуальні активи, цифровізація, цифрова економіка, носії комп'ютерних даних, кримінальний процес, речові докази, спеціальна конфіскація, конфіскація (як вид покарання).

Legal regulation of the circulation of virtual assets and their use in criminal law and process

Annotation. The modern development of society is characterized by the active development of the digital economy, the digitalization of the public administration mechanism and the growth of the value of information, including electronic data, as a special object of legal regulation and protection.

The development of digital technologies leads to the emergence of new categories in the financial and legal sphere. The institution of payment and settlement systems has been significantly influenced by technological innovations, which led to the creation of a new means of payment - virtual assets. The rapid development of user interest in conducting transactions using virtual assets has necessitated the definition of the legal content of this category. The article reveals the problem of defining the concept and legal nature of virtual

¹ кандидат юридичних наук, помічник судді Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду, Вищий антикорупційний суд, просп. Берестейський, 41, м. Київ, 01601, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3174-8428>

assets. Attention is focused on the lack of a unified approach to defining the concept and legal nature of virtual assets and the presence of multi-vector approaches to solving this issue.

The article studies the legal problems of the circulation of virtual assets from the perspective of criminal law and process. It is substantiated that in the absence of a system of proper legal regulation and the presence of contradictions in approaches to determining the functions of virtual assets, such a practice can lead to a violation of the fundamental principles of the rule of law and the principles of its construction.

The author concludes that the existing legislative framework of Ukraine provides for the grounds, procedure and rules for imposing arrest on virtual assets and applying confiscation to them (special confiscation and confiscation as a form of punishment). The author believes that given the transnational nature of criminal offenses using virtual assets, international cooperation in the field of countering criminal activity is of particular importance.

Keywords: virtual assets, digitalization, digital economy, computer data carriers, criminal process, physical evidence, special confiscation, confiscation (as a form of punishment).

Вступ

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства характеризується активною розбудовою цифрової економіки, діджиталізацією механізму публічного адміністрування та зростанням цінності інформації, в тому числі електронних даних, як особливого об'єкту правового регулювання та охорони [6, с. 258-263].

Розвиток цифрових технологій зумовлює виникнення нових категорій у фінансово-правовій сфері. Значного впливу технологічних інновацій зазнав інститут платіжних та розрахункових систем, що призвело до створення нового засобу платежу – віртуальних активів. Стрімкий розвиток зацікавленості користувачів до здійснення операцій за допомогою віртуальних активів зумовив необхідність визначення правового змісту цієї категорії [12, с. 117-125].

Використання та обіг віртуальних активів уже давно стали складовою повсякденного життя багатьох як фізичних, так і юридичних осіб, які користуються ними з тих чи інших причин, маючи різноманітну мету. Тож рано чи пізно виникають питання як щодо самої природи віртуальних активів, так і щодо того, як державам, в особі відповідних органів, реагувати на їх використання та обіг. Адже віртуальні активи фактично замінюють електронні гроші у товарному обігу, при здійсненні розрахунків за товари, роботи, послуги. Більше того, дедалі частіше віртуальні активи самі стають товаром. Все це свідчить про те, що нагальними є питання щодо відповідного, належного та необхідного нормативно-правового регулювання різноманітних проявів та аспектів суспільних відносин, пов'язаних з обігом та використанням віртуальних активів [11, с. 61-70].

Цифровізація економічних відносин, зокрема стрімка інтеграція віртуальних активів у фінансову систему на тлі військової агресії проти України зумовила швидку інтеграцію віртуальних активів майже в усі сфери суспільного життя [8, с. 137-148].

На думку Гудіми Т., яку ми поділяємо, актуальність проблемати правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні обумовлена, зокрема, наступним: 1) активною розбудовою цифрової економіки у світі та в Україні; 2) ухваленням спеціального нормативно-правового акту у сфері обороту віртуальних активів в Україні; 3) євроінтеграційними процесами в Україні та затвердженням 20.04.2023 нових регуляторних правил нагляду та захисту прав споживачів щодо криптовалют в ЄС - Markets in Crypto assets (MiCA); 4) відсутністю у європейських країнах єдиного нормативного підходу до визначення правового статусу віртуальних активів; 5) воєнним станом, складною економічною обстановкою в країні та гострою потребою у

створенні інвестиційно привабливої цифрової галузі національної економіки [8, с. 137-148].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий інтерес до проблематики правового регулювання обігу віртуальних активів з кожним днем лише посилюється. Різним аспектам природи та обігу віртуальних активів приділено увагу в наукових роботах багатьох вчених.

Водночас, можливості використання віртуальних активів у сфері кримінального права та процесу, на жаль, не приділено достатньої уваги. Залишається практично не дослідженим питання обігу віртуальних активів та можливості накладення на них арешту чи застосування конфіскації (*спеціальної конфіскації та конфіскації, як виду покарання*) у кримінальному процесі.

Мета статті. Метою дослідження полягає у розкритті окремих аспектів нормативно-правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з обігом і використанням віртуальних активів, встановлення у кримінальному процесі можливості накладення на віртуальні активи арешту чи застосування конфіскації (*спеціальної конфіскації та конфіскації, як виду покарання*).

Результати

Останнім часом віртуальні активи постають невід'ємною частиною сучасного економічного життя та отримують дедалі більшу підтримку з боку представників бізнес-середовища та пересічних громадян.

Інтеграція в різні сфери суспільного життя відбувається настільки стрімко, що країни світу наразі постали перед проблемою розроблення правового забезпечення відносин із використанням віртуальних активів. Передусім привертає увагу досвід ЄС у напрацюванні підходів стосовно бачення структури та змісту правового поля, що регулюватиме суспільні відносини, предметом яких виступають віртуальні активи. Так, на сьогодні можна стверджувати, що в межах ЄС розробляються саме підходи, оскільки відповідних нормативно-правових актів, які б детально врегулювали систему відносин із використанням віртуальних активів, поки що не прийнято [9, с. 55-72].

Що ж стосується національного правового поля, то тут також відсутній уніфікований законодавчий та доктринальний підхід до розуміння природи віртуальних активів. Водночас, існує чітке розуміння того, що віртуальні активи володіють наступними властивостями: 1) анонімність; 2) конфіденційність операцій з віртуальними активами; 3) транснаціональність віртуальних активів; 4) децентралізованість віртуальних активів. Саме ці ознаки віртуальних активів і зумовлюють появу нових кримінальних правопорушень та злочинних схем, зокрема щодо легалізації злочинних доходів з використанням віртуальних активів [2; 10, с. 117-122].

Враховуючи стрімкий розвиток інформаційних технологій та відсутність належного законодавчого врегулювання обігу віртуальних активів, вони стають новим успішним засобом вчинення кримінальних правопорушень. У міру розширення споживчого ринку віртуальних активів зростає і кількість факторів їх використання в протиправній діяльності.

В кримінальному праві та процесі постає питання можливості визнання віртуальних активів об'єктом права власності та, відповідно, можливості накладення на них арешту чи застосування конфіскації (*спеціальної конфіскації та конфіскації, як виду покарання*).

Накладення арешту на віртуальні активи з метою забезпечення збереження речових доказів. Згідно вимог КПК України, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись

законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК України) [1].

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч.ч. 1-2 ст. 84 КПК України).

У Проекті Закону № 4004 від 01.09.2020 пропонується віднести віртуальні активи до електронних доказів, а питання про спеціальну конфіскацію та долю електронних доказів, які були надані суду, вирішувати судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження [14].

Козій В.В. відзначає, що віднесення «віртуальних активів до електронних доказів є спірним, адже передусім віртуальний актив – це актив, просто в особливій електронній формі, і якщо він є об'єктом або предметом вчинення злочину, то передусім він є речовим доказом в електронній формі» [13, с. 72-84]. Повністю погоджуємося із такою позицією автора, та вважаємо, що віртуальні активи (*як і носії комп'ютерних даних на яких міститься інформація про ці активи*) у кримінальному процесі за певних обставин можуть бути визнані речовими доказами. Про це зокрема свідчать наступні вимоги КПК України.

Згідно ч. 1 ст. 98 КПК України, речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Правовою підставою для огляду відомостей про віртуальні активи та їх процесуальної фіксації є ст. 237 КПК України, яка, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, надає слідчому, прокурору повноваження на проведення огляд документів та комп'ютерних даних. При цьому, згідно вимог КПК України, огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі) (ст. 237 КПК України).

Таким чином, хід і результати проведення процесуальної дії щодо огляду віртуальних активів фіксується у відповідному протоколі (ч. 1 ст. 104 КПК України). До зазначеного протоколу слідчий, прокурор можуть (*та повинні*) долучати носії комп'ютерних даних (*зокрема, апаратні носії інформації про віртуальні активи (комп'ютер, ноутбук, планшет, мобільний телефон, флеш-накопичувач, hardware wallet тощо)*) та інші матеріали, які пояснюють його зміст, та є додатками до цього протоколу. Такі вимоги, окрім іншого, підтверджуються змістом ч. 1 ст. 104, ч.ч. 1-2 ст. 105 КПК України.

В ході огляду електронних носії віртуальних активів важливим:

- є ідентифікація цих активів, фіксація інформації про ID транзакцій, про електронні гаманців, які були задіяні в ході транзакцій, про суми таких транзакцій сума;

- експорт цієї інформації та її процесуальна фіксація [7].

КПК України не визначає прямого обов'язку слідчого, прокурора приймати процесуальне рішення про визнання віртуальних активів (*носії комп'ютерних даних на яких міститься інформація про ці активи*) речовими доказами. Однак, така необхідність зумовлена сталою судовою практикою з даного питання. Відсутність постанови про визнання майна речовим доказом може стати підставою для відмови у задоволенні клопотання про арешт майна [7].

Варто зазначити, що оскільки, віртуальні активи можуть бути реалізовані на фондових біржах та ринках, очевидно, що метою їх арешту згідно ч. 2 ст. 170 КПК України може бути забезпечення спеціальної конфіскації, конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Водночас, судова практика свідчить, що суди України накладають арешт на віртуальні активи з метою забезпечення конфіскації (*спеціальної конфіскації, конфіскації, як виду покарання*) чи відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (за цивільним позовом) та на носії комп'ютерних даних (*носії, на яких містяться закриті криптографічні ключі та можуть бути використані для здійснення транзакцій (комп'ютер, ноутбук, планшет, мобільний телефон, флеш-накопичувач, hardware wallet тощо)*) з метою збереження речових доказів (*п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України*), що по суті унеможлиблює подальше користування та відчуження цих активів [5].

Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, з метою збереження речових доказів чи конфіскації, може звертається до слідчого судді, суду з клопотанням про накладення арешту на носії інформації про віртуальні активи (*носії, на яких містяться закриті криптографічні ключі та можуть бути використані для здійснення транзакцій*), а також на віртуальні активи, яка знаходиться на них (ч. 1 ст. 98, ч. 1 ст. 96¹, п. 3 ч. 1 ст. 96², ч. 10 ст. 170 КПК України).

Окремим питанням, яке може виникнути при накладенні арешту на віртуальні активи, є питання оцінка їх ринкової вартості. Оскільки віртуальні активи не є платіжним засобом на території України та, відповідно, не має прямого гривневого еквіваленту то слідчий, прокурор повинні надати відомості щодо ринкової вартості віртуальних активів на час вчинення операцій чи момент звернення із клопотання про її арешту із посиланням на відповідні джерела (*валютні біржі, фінансові установи іноземних держав тощо*) [7].

Спеціальна конфіскація та конфіскація віртуальних активів. Що стосується можливості застосування до віртуальних активів конфіскації (*спеціальної конфіскації та конфіскації, як виду покарання*), то варто зазначити наступне.

Згідно КК України до грошей, цінностей та іншого майна у кримінальному судочинстві можуть бути застосовані:

- конфіскація майна, як додаткове покарання, яка передбачена санкціями статей Особливої частини КК України;

- спеціальна конфіскація, передбачена статтями 96¹ та 96² КК України та санкціями статей Особливої частини КК України [2].

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України. Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно: одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що

повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання (96⁻¹ та 96⁻² КК України).

Згідно ст. 59 КК України покарання у вигляді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи» (*закон не набрав чинності*), віртуальним активом є нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [4].

Згідно вимог ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. При цьому частина 2 цієї статті відзначає, що об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них.

Згідно Глави 15 ЦКУ до нематеріальних благ відносить результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності, інформація, особисті немайнові блага (*які, включають, зокрема, «інші блага, які охороняються цивільним законодавством»*) [3].

Таким чином вважаємо, що чинне цивільне законодавство відносить віртуальні активи до об'єктів цивільних прав, вони підпадають під категорію «інші блага, які охороняються цивільним законодавством», а отже щодо них може бути застосована як конфіскація майна так і спеціальна конфіскація.

Хоча варто відзначити, що існує і інша позиція. Зокрема, Козій В.В. вважає, що за змістом Закону України «Про віртуальні активи» «віртуальні активи не є майном і законних підстав для їх конфіскації у кримінальному судочинстві теж немає і для того, щоб були законні підстави для конфіскації криптовалюти у статті 59 КК України необхідно передбачити можливість конфіскації криптовалюти або доповнити КК України статтю 59⁻¹, у якій передбачити можливість, підстави, порядок та правила конфіскації криптовалюти (віртуальних активів). Те ж саме стосується і спеціальної конфіскації» [13, с. 72-84].

Висновки

Отже, проведене дослідження правового регулювання обігу віртуальних активів та їх використання у кримінальному процесі демонструє, що в Україні на законодавчому рівні передбачені підстави, порядок та правила накладення арешту на віртуальні активи та застосування до них конфіскації (спеціальної конфіскації та конфіскації, як виду покарання). Разом із тим, предмет дослідження вимагає проведення подальших наукових досліджень та законодавчих змін.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Голос України* від 19.05.2012 / № 90-91 /. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Голос України* від 19.06.2001. № 107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Голос України від 12.03.2003. № 45.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX «Про віртуальні активи». *Голос України від 16.03.2022. № 57.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
5. Рішення ВАКС від 28 грудня 2023 року (справа № 991/11111/23, провадження 1-ккс/991/11203/23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116165764>.
6. Аксюков С.М. Поняття та природа віртуальних активів як об'єкту правового регулювання в господарській діяльності в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 258-263.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2024_1_47.
7. Боднар С.Б. Процесуальні питання фіксації та оцінки віртуальних активів у судовій практиці. *Вебінар «Правова регламентація обігу віртуальних активів та їх використання в судочинстві». НШСУ.* URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/zastosuvannya-virtualnih-aktiviv-u-sudochinstvi-zavdannya-z-zirochkou/>.
8. Гудіма Т. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: де-факто vs де-юре. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2022. № 5. С. 137-148.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2022_5_13.
9. Дмитренко Т.Л. Особливості імплементації європейських директив щодо обігу віртуальних активів у національне законодавство України. *Фінанси України. 2022. № 12. С. 55-72.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2022_12_6.
10. Думчиков М. Особливості протидії легалізації злочинних доходів за допомогою віртуальних активів у кіберпросторі: практичний вимір. *Law. State. Technology. 2022. Вип. 1. С. 117-122.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lastte_2022_1_20.
11. Дуравкін П.М. Правове регулювання використання та обігу криптовалют як різновиду віртуальних (цифрових) активів у контексті оподаткування. *Право України. 2024. № 4. С. 62-70.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2024_4_9.
12. Кобильнік Д.А. Особливості використання віртуальних активів: фінансово-правовий аспект. *Публічне право. 2022. № 4. С. 117-125.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2022_4_15.
13. Козій В.В. Конфіскація криптовалюти (віртуальних активів) під час виконання судових рішень у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза. 2024. Вип. 69. С. 72-84.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2024_69_9.
14. Проект Закону № 4004 від 01.09.2020 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69771.